ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ ANTONIO TIZZANO

της 17ης Ιανουαρίου 2002 [1]

1. Με διάταξη της 31ης Οκτωβρίου 2000, η οποία περιήλθε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 20 Νοεμβρίου 2000, το Tribunal Judicial da Comarca do Porto (Πορτογαλία) υπέβαλε στο Δικαστήριο, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 234 ΕΚ, δύο προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία της οδηγίας 90/314/ΕΟΚ [2], στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ενός πρακτορείου ταξιδίων και ενός πελάτη ο οποίος, μετά από σοβαρά δυσάρεστα περιστατικά που αντιμετώπισε κατά τη διάρκεια διαμονής του σε τουριστικό χωριό, αρνήθηκε να καταβάλει στο πρακτορείο το αντίτιμο για τις υπηρεσίες τις οποίες αυτό παρέσχε. Το αιτούν δικαστήριο ερωτά ειδικότερα αν η έννοια «οργανωμένο ταξίδι», που ορίζει το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, περιλαμβάνει επίσης τα ταξίδια τα αποκαλούμενα «στα μέτρα του πελάτη» («à la carte»), ήτοι τα ταξίδια που διοργανώνονται κατόπιν αιτήσεως και πρωτοβουλίας του καταναλωτή ή περιορισμένης ομάδας καταναλωτών, σύμφωνα με τις επιθυμίες τους.

I — Το νομικό πλαίσιο

A — *Η οδηγία 90/314/ΕΟΚ*

2. Σκοπός της οδηγίας είναι η προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών σχετικά με τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις που πωλούνται ή προσφέρονται προς πώληση στο έδαφος της Κοινότητας (άρθρο 1).

3. Το άρθρο 2 της οδηγίας προβλέπει τα εξής:

«Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, νοούνται ως:

1. "Οργανωμένο ταξίδι": ο προκαθορισμένος συνδυασμός τουλάχιστον δύο

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η ιταλική.

2 — Οδηγία 90/314/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 1990, για τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις (ΕΕ L 158, σ. 59· στο εξής: οδηγία).

από τα ακόλουθα στοιχεία, εφόσον πωλείται ή προσφέρεται προς πώληση σε μία συνολική τιμή και εάν η διάρκεια της παροχής αυτής υπερβαίνει τις 24 ώρες ή περιλαμβάνει διανυκτέρευση:

α) μεταφορά·

β) διαμονή·

γ) άλλες τουριστικές υπηρεσίες μη συμπληρωματικές της μεταφοράς ή της διαμονής που αντιπροσωπεύουν σημαντικό τμήμα του οργανωμένου ταξιδιού.

Η χωριστή τιμολόγηση διαφόρων στοιχείων ενός και του αυτού οργανωμένου ταξιδιού δεν απαλλάσσει τον διοργανωτή ή τον πωλητή από τις υποχρεώσεις της παρούσας οδηγίας.

2. Διοργανωτής: το πρόσωπο το οποίο, κατά τρόπο μη ευκαιριακό, διοργανώνει ορισμένα ταξίδια και τα πωλεί ή τα προσφέρει προς πώληση απ' ευθείας [ή] μέσω πωλητή.

3. Πωλητής: το πρόσωπο που πωλεί ή προσφέρει προς πώληση το οργανωμένο ταξίδι που έχει προγραμματίσει ο διοργανωτής.

4. Καταναλωτής: το πρόσωπο που αγοράζει ή αναλαμβάνει να αγοράσει το οργανωμένο ταξίδι (κύριος συμβαλλόμενος) ή κάθε πρόσωπο εξ ονόματος του οποίου ο κύριος συμβαλλόμενος αναλαμβάνει να αγοράσει το οργανωμένο ταξίδι (άλλοι δικαιούχοι) ή κάθε άλλο πρόσωπο στο οποίο ο κύριος συμβαλλόμενος ή ένας από τους άλλους δικαιούχους εκχωρεί το οργανωμένο ταξίδι (εκδοχεύς).

5. Σύμβαση: η συμφωνία που συνδέει τον καταναλωτή προς τον διοργανωτή ή/και προς τον πωλητή.»

4. Το άρθρο 3 της οδηγίας προβλέπει τα εξής:

«1. Κάθε περιγραφή του οργανωμένου ταξιδιού που κοινοποιεί ο διοργανωτής ή/και ο πωλητής στον καταναλωτή, η τιμή του και όλοι οι άλλοι όροι που ισχύουν στη σύμβαση δεν πρέπει να περιλαμβάνουν απατηλές ενδείξεις.

2. Εάν τίθεται στη διάθεση του καταναλωτή διαφημιστικό φυλλάδιο, [πρέπει να εμφαίνει] κατά τρόπο ευανάγνωστο, σαφή και επακριβή, την τιμή καθώς και τις κατάλληλες πληροφορίες όσον αφορά τα ακόλουθα στοιχεία:

α) τον προορισμό και τα μέσα μεταφοράς, τα χαρακτηριστικά και τις κατηγορίες των χρησιμοποιουμένων μεταφορικών μέσων·

β) τον τύπο του καταλύματος, τη θέση του, την κατηγορία ή το επίπεδο ανέσεων και τα κυριότερα χαρακτηριστικά του, τον χαρακτηρισμό και την τουριστική κατάταξή του βάσει της νομοθεσίας του συγκεκριμένου κράτους μέλους υποδοχής·

γ) τα παρεχόμενα γεύματα·

δ) το δρομολόγιο·

ε) τις πληροφορίες γενικού χαρακτήρα σχετικά με τους όρους που ισχύουν για τους υπηκόους του συγκεκριμένου κράτους ή των συγκεκριμένων κρατών όσον αφορά τα διαβατήρια και τις θεωρήσεις καθώς και τις υγειονομικές διατυπώσεις που απαιτούνται για το ταξίδι και τη διαμονή·

στ) το ποσό ή το ποσοστό της τιμής που πρέπει να καταβληθεί ως προκαταβολή και το χρονοδιάγραμμα εξόφλησης του υπολοίπου·

ζ) αν η πραγματοποίηση του οργανωμένου ταξιδιού απαιτεί έναν ελάχιστο αριθμό ατόμων και, στην περίπτωση αυτή, την προθεσμία για την ειδοποίηση του καταναλωτή σε περίπτωση ματαίωσης του ταξιδιού.

Οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στο διαφημιστικό φυλλάδιο πρέπει να δεσμεύουν τον διοργανωτή ή τον πωλητή, εκτός εάν:

— οι μεταβολές που επήλθαν στις πληροφορίες αυτές έχουν ευλήπτως κοινοποιηθεί στον καταναλωτή πριν από τη σύναψη της σύμβασης. Στο διαφημιστικό φυλλάδιο πρέπει να αναφέρονται ρητώς τα ανωτέρω,

— [επήλθαν] μεταγενέστερες μεταβολές μετά από συμφωνία των συμβαλλομένων μερών».

5. Σύμφωνα με το άρθρο 4 της οδηγίας:

«1. α) Ο διοργανωτής ή/και ο πωλητής παρέχουν στον καταναλωτή πριν τη σύναψη της σύμβασης, γραπτώς ή υπό άλλη πρόσφορη μορφή, τις γενικές πληροφορίες σχετικά με τους όρους που ισχύουν για τους υπηκόους του συγκεκριμένου κράτους [μέλους] ή των συγκεκριμένων κρατών μελών όσον αφορά τα διαβατήρια και τις θεωρήσεις, και, ιδίως, για το απαιτούμενο προς έκδοσή τους χρονικό διάστημα, καθώς και τις πληροφορίες σχετικά με τις αναγκαίες για το ταξίδι και την διαμονή υγειονομικές διατυπώσεις·

β) ο διοργανωτής ή/και ο πωλητής πρέπει να παρέχουν στον καταναλωτή, εγκαίρως και πριν την έναρξη του ταξιδιού, γραπτώς ή υπό άλλη πρόσφορη μορφή, τις εξής πληροφορίες:

i) τα ωράρια, τις ενδιάμεσες στάσεις, τις ανταποκρίσεις καθώς και τη θέση του ταξιδιώτη, π.χ. καμπίνα ή κουκέτα σε πλοίο, κλινάμαξα ή κουκέτα στο τραίνο,

ii) το όνομα, τη διεύθυνση και τον αριθμό τηλεφώνου του τοπικού αντιπροσώπου του διοργανωτή ή/και του πωλητή, ή, ελλείψει τοπικού αντιπροσώπου, το όνομα, τη διεύθυνση και τον αριθμό τηλεφώνου των τοπικών φορέων που μπορούν να βοηθήσουν τον καταναλωτή σε περίπτωση δυσχερειών.

Σε περίπτωση που δεν υπάρχουν οι ανωτέρω αντιπρόσωποι ή φορείς, πρέπει οπωσδήποτε να δίδεται στον καταναλωτή ένας αριθμός τηλεφώνου επείγουσας ανάγκης, ή κάθε άλλη πληροφορία που θα του επέτρεπε να έρθει σε επαφή με τον διοργανωτή ή/και τον πωλητή,

iii) για τα ταξίδια και την διαμονή ανηλίκων στο εξωτερικό, χορηγούνται στον καταναλωτή πληροφορίες που του επιτρέπουν να έρθει απ' ευθείας σε επαφή με τον ανήλικο ή τον επιτόπου υπεύθυνο για τη διαμονή του,

iv) ενημέρωση για τη δυνατότητα προαιρετικής σύναψης ασφαλιστικής συμβάσεως, που θα καλύπτει τα έξοδα σε περίπτωση που ο καταναλωτής ματαιώσει το ταξίδι ή τα έξοδα επαναπατρισμού του σε περίπτωση ατυχήματος ή ασθένειας.

2. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε η σύμβαση να τηρεί τις εξής αρχές:

α) ανάλογα με το οργανωμένο ταξίδι, η σύμβαση περιλαμβάνει τουλάχιστον τις ρήτρες που εκτίθενται στο παράρτημα·

β) όλες οι ρήτρες της σύμβασης συνομολογούνται γραπτώς ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο εύληπτο και προσιτό στον καταναλωτή και πρέπει να του κοινοποιούνται πριν τη σύναψη της σύμβασης. Ο καταναλωτής λαμβάνει αντίγραφο της σύμβασης·

γ) η διάταξη του στοιχείου β) δεν πρέπει να εμποδίζει να γίνονται καθυστερημένες ή "της τελευταίας στιγμής" κρατήσεις ή να συνάπτονται συμβάσεις.

3. Σε περίπτωση που ο καταναλωτής κωλύεται να συμμετάσχει στο οργανωμένο ταξίδι, μπορεί να εκχωρεί την κράτησή του, αφού προηγουμένως ενημερώσει τον διοργανωτή ή τον πωλητή σε εύλογο χρονικό διάστημα πριν την αναχώρηση, σε πρόσωπο που πληροί όλους τους απαιτούμενους όρους για το οργανωμένο ταξίδι. Ο εκχωρών και ο εκδοχέας ευθύνονται αλληλεγγύως, έναντι του αντισυμβαλλομένου τους διοργανωτή ή πωλητή, να καταβάλουν το οφειλόμενο ακόμη υπόλοιπο του ποσού καθώς και τα ενδεχομένως προκύπτοντα πρόσθετα έξοδα συνεπεία της εκχώρησης αυτής.

4. α) Οι τιμές που καθορίζονται στη σύμβαση δεν αναθεωρούνται, εκτός αν η σύμβαση προβλέπει ρητά τη δυνατότητα αυξήσεως ή μειώσεως και καθορίζει τον ακριβή τρόπο υπολογισμού, και αυτό μόνο για να ληφθούν υπόψη οι μεταβολές:

— του κόστους μεταφοράς, συμπεριλαμβανομένων των καυσίμων,

— των τελών και φόρων που οφείλονται για ορισμένες υπηρεσίες, όπως οι φόροι αεροδρομίου, επιβίβασης ή αποβίβασης σε λιμένες και αερολιμένες,

— των εφαρμοζομένων στο συγκεκριμένο οργανωμένο ταξίδι τιμών συναλλάγματος·

β) η καθορισμένη στη σύμβαση τιμή δεν μπορεί να προσαυξηθεί κατά τη διάρκεια των 20 ημερών που προηγούνται της προβλεπόμενης ημερομηνίας αναχώρησης.

(...)».

6. Σύμφωνα με το παράρτημα της οδηγίας, μεταξύ των «στοιχείων που θα πρέπει να περιλαμβάνονται στη σύμβαση εφόσον ισχύουν για το συγκεκριμένο οργανωμένο ταξίδι»: εμφαίνονται «οι ιδιαίτερες επιθυμίες που ο καταναλωτής γνωστοποιεί στον διοργανωτή ή στον πωλητή τη στιγμή της κράτησης, τις οποίες αμφότεροι έχουν αποδεχθεί» [στοιχείο ι')].

B — *Η εθνική κανονιστική ρύθμιση*

7. Μεταξύ των διατάξεων διά των οποίων μεταφέρθηκε η οδηγία στην πορτογαλική έννομη τάξη περιλαμβάνεται το νοθετικό

διάταγμα 209/97 της 13ης Αυγούστου 1997 το οποίο ρυθμίζει την πρόσβαση και την άσκηση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των πρακτορείων ταξιδίων και τουρισμού [3]. Το άρθρο 17 του εν λόγω νομοθετικού διατάγματος προβλέπει ότι η έννοια των τουριστικών ταξιδιών καλύπτει όχι μόνον τα «οργανωμένα ταξίδια», όπως αυτά ορίζονται στο άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας (βλ. το άρθρο 17, σημείο 2, του νομοθετικού διατάγματος), αλλά επίσης τα ταξίδια «στα μέτρα του καταναλωτή», ήτοι τα τουριστικά ταξίδια «που διοργανώνονται κατόπιν αιτήματος του πελάτη για να ανταποκριθούν στις επιθυμίες που αυτός εξέφρασε» (άρθρο 17, σημείο 3) [4].

III — Τα πραγματικά περιστατικά και τα προδικαστικά ερωτήματα

8. Ο Alberto Carlos Lobo Gonçalves Garrido αγόρασε από την εταιρία Club-Tour, Viagens e Turismo S A (στο εξής: Club-Tour), πρακτορείο ταξιδίων που ασχολείται με τη διοργάνωση και την πώληση τουριστικών ταξιδίων, ένα ταξίδι που περιελάμβανε τα αεροπορικά εισιτήρια και τη διαμονή δύο εβδομάδων, υπό καθεστώς πλήρους διατροφής, σε ένα τουριστικό χωριό στην Ελλάδα αποκαλούμενο «Club Med του Γρεγολίμανου», έναντι τιμήματος 1 692 928 PTE εκ του οποίου το ποσό των 1 155 860 PTE αντιστοιχούσε στη διαμονή στο εν λόγω τουριστικό χωριό.

9. Για τη διαμονή του Garrido, η Club-Tour απευθύνθηκε στο πρακτορείο ταξιδίων Club Med Viagens L^{da} (στο εξής: Club Med), από το οποίο αγόρασε τη διαμονή του ενδιαφερόμενου στο Club Med του Γρεγολίμανου. Το Club Med επομένως προέβη στις αναγκαίες κρατήσεις στο τουριστικό χωριό του Γρεγολίμανου (διαμονή, γεύματα και μετακινήσεις), καθώς και στην κατάρτιση των προγραμμάτων των υπηρεσιών αυτών και στη δημοσίευσή τους, καθόρισε δε το συνολικό τίμημα, το οποίο εκάλυπτε όλες τις παρεχόμενες υπηρεσίες.

10. Κατά την άφιξή της στο τουριστικό χωριό, η οικογένεια Garrido είχε τη δυσάρεστη έκπληξη να διαπιστώσει ότι το χωριό αυτό έβριθε από χιλιάδες σφήκες, πράγμα που δεν επέτρεψε στα μέλη της οικογένειας, καθόλη τη διάρκεια της διαμονής τους, να απολαύσουν πλήρως τις διακοπές τους. Επιπλέον, η Club-Tour δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στο άμεσο αίτημα του Garrido να μεταφερθεί σε άλλο χωριό διακοπών, δεδομένου ότι το Club Med, με το οποίο η Club-Tour επικοινώνησε σχετικά δήλωσε ότι δεν ήταν σε θέση να εξεύρει ταχέως μια αποδεκτή εναλλακτική λύση.

11. Για τον λόγο αυτό, κατά την επανοδό του στην Πορτογαλία, ο Garrido αρνήθηκε να καταβάλει το τίμημα που είχε συμφωνήσει με την Club-Tour, η οποία τότε άσκησε προσφυγή ενώπιον του Tribunal Judicial da Comarca do Porto, ζητώντας να υποχρεωθεί ο Garrido να της καταβάλει το οφειλόμενο ποσό. Προς υποστήριξη των αιτημάτων της, η Club-Tour αμφισβήτησε ιδίως τη δυνατότητα εφαρμογής της οδηγίας στην προκειμένη περίπτωση, για τον λόγο ότι, κατά την άποψή της, η προσφερόμενη στην περίπτωση αυτή υπηρεσία δεν μπορεί να χαρακτηρισθεί ως «προκαθορισμένος συνδυασμός» κατά

3 — Diário da República I, σειρά Α, αριθ. 186, της 13ης Αυγούστου 1997, σ. 4219.

4 — Ελεύθερη μετάφραση.

την έννοια του άρθρου 2, σημείο 1, της οδηγίας.

IIII — Νομική ανάλυση

A — *Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος*

12. Εκτιμώντας ότι η οδηγία, όπως προκύπτει από το προοίμιό της, σκοπεί στην προστασία του καταναλωτή τουριστικών υπηρεσιών, καθιστώντας τους διοργανωτές και τα πρακτορεία ταξιδίων υπεύθυνους για τη ζημία που προξενείται στον καταναλωτή λόγω της πλημμελούς εκτελέσεως της συμβάσεως, και ότι το εθνικό δίκαιο πρέπει να ερμηνεύεται και να εφαρμόζεται σύμφωνα με τις διατάξεις της οδηγίας, το Tribunal Judicial da Comarca do Porto υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

13. Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά κατ' ουσίαν αν ο όρος «οργανωμένο ταξίδι», στον οποίο αναφέρεται το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας, περιλαμβάνει επίσης τα ταξίδια που διορανώνονται «στα μέτρα του καταναλωτή» («à la carte»), ήτοι τις τουριστικές υπηρεσίες που χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι διοργανώνονται κατόπιν αιτήματος και πρωτοβουλίας του καταναλωτή ή περιορισμένης ομάδας καταναλωτών και σύμφωνα με τις επιθυμίες τους και, συνεπώς, δεν προκαθορίζονται μονομερώς από τα πρακτορεία ταξιδίων.

«1) Εμπίπτουν στην έννοια του άρθρου 2, σημείο 1, της κοινοτικής οδηγίας περί "οργανωμένων ταξιδίων" τα ταξίδια τα οποία διοργανώνει ένα πρακτορείο, κατόπιν αιτήσεως και πρωτοβουλίας του καταναλωτή ή περιορισμένης ομάδας καταναλωτών και σύμφωνα με τις επιθυμίες τους, όταν τα ταξίδια αυτά περιλαμβάνουν τη μεταφορά και τη διαμονή σε τουριστική επιχείρηση έναντι συνολικού τιμήματος και διαρκούν περισσότερο από είκοσι τέσσερις ώρες ή περιλαμβάνουν μία διανυκτέρευση;

14. Πρέπει κατ' αρχάς να επισημάνω ότι όλοι οι ενδιαφερόμενοι που κατέθεσαν παρατηρήσεις κατά τη διαδικασία, συγκεκριμένα η Πορτογαλική, η Αυστριακή, η Βελγική, η Ισπανική και η Γαλλική Κυβέρνηση, καθώς και η Επιτροπή, κατέληξαν στο ίδιο συμπέρασμα και πρότειναν να δοθεί καταφατική απάντηση στο υπό εξέταση ερώτημα, βάσει των επιχειρημάτων που θα εκθέσω στη συνέχεια και που, διευκρινίζω αμέσως, συμμερίζομαι απόλυτα.

2) Μπορεί ο όρος "προκαθορισμένος συνδυασμός", που χρησιμοποιείται στην ανωτέρω διάταξη, να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αναφέρεται στον χρόνο συνάψεως της συμβάσεως μεταξύ του πρακτορείου και του πελάτη;»

15. Πρώτον, επισημάνθηκε ότι η απάντηση αυτή απορρέει από τη γραμματική ερμηνεία της διατάξεως, η οποία περιλαμβάνει ευρύ

ορισμό της έννοιας «οργανωμένο ταξίδι», ουδέν δε στοιχείο επιτρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι αποκλείονται από την έννοια αυτή τα ταξίδια «στα μέτρα του καταναλωτή» ή τουλάχιστον ότι ισχύει για τα ταξίδια αυτά διαφορετικό καθεστώς από τον γενικό κανόνα. Πράγματι, σύμφωνα με το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας, για να μπορεί μια υπηρεσία να χαρακτηρισθεί ως «οργανωμένο ταξίδι», αρκεί, αφενός, ο συνδυασμός τουριστικών υπηρεσιών που πωλείται από πρακτορείο ταξιδίων σε συνολική τιμή να περιλαμβάνει δύο από τους τρεις τύπους παροχών που, κατά την έννοια της ίδιας διατάξεως, χαρακτηρίζουν την εν λόγω υπηρεσία (ήτοι: μεταφορά, διαμονή και άλλες υπηρεσίες, μη παρεπόμενες της μεταφοράς ή της διαμονής, οι οποίες αποτελούν σημαντικό τμήμα του «οργανωμένου ταξιδιού»), και, αφετέρου, η εν λόγω υπηρεσία να υπερβαίνει τις 24 ώρες ή να περιλαμβάνει μία διανυκτέρευση. Απεναντίας, η οδηγία δεν απαιτεί να είναι η εν λόγω υπηρεσία απόρροια προτάσεως του πρακτορείου ταξιδίων στον πελάτη ούτε να ανταποκρίνεται, πλην ορισμένων στοιχείων, σε αυστηρή και μη υποκείμενη σε μεταβολές μορφή. Ενδεχόμενες προσαρμογές αυτής της μορφής υπηρεσίας κατόπιν αιτήσεως του μεμονωμένου καταναλωτή δεν φαίνονται επομένως να είναι καθεαυτές ικανές να επηρεάσουν τα ανωτέρω εκτεθέντα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την υπό εξέταση έννοια.

16. Προς επίρρωση των ανωτέρω, διάφορες κυβερνήσεις και η Επιτροπή υπέμνησαν ορθά ότι, με την απόφαση Rechberger [5], το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι «κατά το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας, για να υπάρχει οργανωμένο ταξίδι, αρκεί να υπάρχει προκαθορισμένος συνδυασμός τουλάχιστον δύο από τα τρία στοιχεία που αναφέρονται στη διάταξη αυτή, εφόσον ο συνδυασμός αυτός πωλείται ή προσφέρεται προς πώληση σε συνολική τιμή» (σκέψη 29), διευκρίνισε δε επίσης ότι η οδηγία εφαρμόζεται ακόμη και αν η αντιπαροχή που οφείλει να καταβάλει ο καταναλωτής αντιστοιχεί σε ένα μόνο στοιχείο του ταξιδίου. Το Δικαστήριο προσέθεσε εξάλλου ότι «πρέπει να τονιστεί ότι στο κείμενο της οδηγίας δεν υπάρχει κανένα έρεισμα για να γίνει δεκτό ότι το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας περιλαμβάνει μόνον τα οργανωμένα ταξίδια που προσφέρονται σε εν δυνάμει απεριόριστο αριθμό καταναλωτών και ότι τούτο θα ήταν αντίθετο προς τον σκοπό της οδηγίας. Πράγματι, για να έχει εφαρμογή η οδηγία, αρκεί, αφενός, τα ταξίδια να πωλούνται ή να προσφέρονται προς πώληση στο έδαφος της Κοινότητας σε κατ' αποκοπήν τιμή και, αφετέρου, να περιλαμβάνει το οργανωμένο ταξίδι τουλάχιστον δύο από τα στοιχεία που αναφέρονται στο άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας» (σκέψη 31).

17. Υπέρ των ανωτέρω συνηγορεί επίσης, όπως υπογράμμισαν διάφορες κυβερνήσεις, η απόφαση AFS [6] με την οποία το Δικαστήριο αποφάνθηκε αναφορικά με υπηρεσία για την οποία υπήρχε αμφιβολία αν ενέπιπτε στο άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας, λαμβανομένου υπόψη ότι η προβλεπόμενη διαμονή ήταν μακράς διάρκειας και παρεχόταν δωρεάν (επρόκειτο συγκεκριμένα για ταξίδι πραγματοποιούμενο στο πλαίσιο προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών). Με την ευκαιρία αυτή, και αφού υπέμνησε εκ νέου ότι η έννοια «οργανωμένο ταξίδι» δεν απαιτεί τη συνδρομή όλων των στοιχείων στα οποία αναφέρεται το άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας, το Δικαστήριο διευκρίνισε, αφενός, ότι το γεγονός ότι η υπηρεσία της διαμονής παρέχεται επ' ανταλλάγματι «δεν συνιστά απαραίτητο στοιχείο» της έννοιας της διαμονής (σκέψη 26) και, αφετέρου, ότι, «μολονότι η διαμονή που περιλαμβάνεται στο "οργανωμένο ταξίδι" είναι συνήθως μικρής σχετικά διάρκειας», η διάρκεια αυτή «δεν

5 — Απόφαση της 15ης Ιουνίου 1999, C-140/97, Rechberger κ.λπ., (Συλλογή 1999, σ. I-3499).

6 — Απόφαση της 11ης Φεβρουαρίου 1999, C-237/97, AFS Interculturel Programs Finland (Συλλογή 1999, σ. I-825).

μπορεί να θεωρηθεί ως αποφασιστικό στοιχείο», δεδομένου ότι η οδηγία, εφαρμοζόμενη σε «όλα τα ταξίδια που υπερβαίνουν τις 24 ώρες», «δεν προβλέπει καμία διάρκεια κατ' ανώτατο όριο» (σκέψη 27).

18. Προς στήριξη της προτεινόμενης ερμηνείας, ορισμένες κυβερνήσεις, καθώς και η Επιτροπή, επικαλούνται επίσης τις προπαρασκευαστικές εργασίες της οδηγίας και τις τροποποιήσεις οι οποίες επήλθαν κατά τη διάρκεια των εργασιών αυτών στο άρθρο 2, σημείο 1, για να διευρυνθεί ακριβώς η έννοια της υπηρεσίας «οργανωμένο ταξίδι σε τιμή κατ' αποκοπήν» σε σχέση προς την αρχική πρόταση της Επιτροπής της 23ης Μαρτίου 1988 [7]. Συγκεκριμένα, ενώ στην αρχική πρόταση η έννοια «οργανωμένο ταξίδι» κάλυπτε μόνον «τον προκαθορισμένο συνδυασμό και την προσφορά σε συνολική τιμή δύο τουλάχιστον από τα ακόλουθα στοιχεία», η έννοια του οργανωμένου ταξιδιού περιλαμβάνει τώρα, όπως είδαμε, τον «προκαθορισμένο συνδυασμό τουλάχιστον δύο από τα ακόλουθα στοιχεία, εφόσον *πωλείται ή προσφέρεται προς πώληση* σε μια συνολική τιμή» [8]. Αυτό επιβεβαιώνει κατ' ουσίαν ότι ο κοινοτικός νομοθέτης επέλεξε εγνωσμένα να περάσει από μία έννοια υπηρεσίας η οποία σχεδιάζεται και προσφέρεται προς πώληση χωρίς ουδεμία παρέμβαση του καταναλωτή σε μια έννοια που δεν επιτρέπει να αποκλείεται η υπηρεσία ταξιδίου «στα μέτρα του καταναλωτή», ήτοι η υπηρεσία η οποία «πωλείται» ανταποκρινόμενη στις ιδιαίτερες επιθυμίες ενός συγκεκριμένου καταναλωτή. Πρέπει ακόμη να προστεθεί ότι, στην ίδια αρχική πρόταση της Επιτροπής, ως «διοργανωτής» ορίζεται «το πρόσωπο το οποίο, στο πλαίσιο της εμπορικής του δραστηριότητας, διοργανώνει το ταξίδι και το προτείνει στο κοινό με διαφημιστικά φυλλάδια ή κάθε άλλο διαφημιστικό μέσο», διατύπωση από την οποία συναγόταν σαφώς ότι το οργανωμένο ταξίδι αντιστοιχούσε σε προκαθορισμένα πρότυπα, περιγραφόμενα και προτεινόμενα στο κοινό σε διαφημιστικά φυλλάδια. Στο τελικό κείμενο απεναντίας, μετά τις ανησυχίες που εξέφρασαν το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, που θεωρούσαν ότι ο ορισμός αυτός περιορίζει σημαντικά το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας, ως «διοργανωτής» ορίζεται στην εν λόγω διάταξη «το πρόσωπο το οποίο, κατά τρόπο μη ευκαιριακό, διοργανώνει ορισμένα ταξίδια και τα *πωλεί ή τα προσφέρει προς πώληση* απ' ευθείας ή μέσω πωλητή» [9].

19. Βάσει των τροποποιήσεων που επήλθαν στην οδηγία κατά τις προπαρασκευαστικές εργασίες, η Επιτροπή επισήμανε μεταξύ άλλων, στην έκθεση του 1999 επί της εφαρμογής της οδηγίας [10], έκθεση την οποία επικαλέστηκαν επίσης επανειλημμένα οι ενδιαφερόμενοι, ότι είναι δυνατό να συναχθεί, παρ' όλο που δεν προκύπτει ρητώς από το γράμμα του άρθρου 2, σημείο 1, της οδηγίας, ότι δύσκολα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η διάταξη αυτή δεν καλύπτει επίσης τα ταξίδια που διοργανώνονται βάσει των επιθυμιών του καταναλωτή, εκτιμώντας ότι η ανάγκη προστασίας του καταναλωτή είναι η ίδια για τα ταξίδια αυτά και για τα ταξίδια που προκαθορίζονται από τον διοργανωτή.

7 — COM(88) 41 τελικό (ΕΕ C 96, της 12ης Απριλίου 1988, σ. 5).

8 — Η υπογράμμιση είναι του γράφοντος.

9 — Άρθρο 2, σημείο 2, της οδηγίας (η υπογράμμιση είναι του γράφοντος).

10 — Έκθεση για την εφαρμογή της οδηγίας 93/214/ΕΟΚ για τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης [SEC(1999) 1800 τελικό· βλ. παράγραφο 1.2.1.].

20. Η Επιτροπή επισημαίνει ακόμη ότι υπέρ της ερμηνείας αυτής συνηγορεί επίσης η συστηματική θεώρηση της οδηγίας. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, στοιχείο α', «ανάλογα με το οργανωμένο ταξίδι, η σύμβαση περιλαμβάνει τουλάχιστον τις ρήτρες που εκτίθενται στο παράρτημα» της οδηγίας. Στο στοιχείο ι', του παραρτήματος διευκρινίζεται ότι στα «στοιχεία που θα πρέπει να περιλαμβάνονται στη σύμβαση εφόσον ισχύουν για το *συγκεκριμένο οργανωμένο ταξίδι*» εντάσσονται «*οι ιδιαίτερες επιθυμίες* που ο καταναλωτής γνωστοποιεί στον διοργανωτή ή στον πωλητή *τη στιγμή της κράτησης, τις οποίες αμφότεροι έχουν αποδεχθεί*» [11]. Αυτό σημαίνει ότι, πριν από τη σύναψη της συμβάσεως, ο καταναλωτής μπορεί να εκφράσει στο πρακτορείο ταξιδίων ή στον διοργανωτή ιδιαίτερες επιθυμίες ή ειδικές απαιτήσεις και ότι, επομένως, δεν είναι υποχρεωμένος να δεχθεί μόνον τους «προκαθορισμένους συνδυασμούς» που του προτείνονται από αυτούς. Άλλωστε, προσθέτει η Αυστριακή Κυβέρνηση, σήμερα ήδη, πολλοί διοργανωτές ταξιδίων διαθέτουν τύπους τουριστικών υπηρεσιών που μπορούν να συνδυαστούν αναλόγως των απαιτήσεων της πελατείας, όπως ακριβώς συμβαίνει να υπάρχουν εκ των προτέρων «οργανωμένα ταξίδια» τα οποία, κατά τη διενέργεια της κρατήσεως για λογαριασμό ενός συγκεκριμένου πελάτη, είναι δυνατό να υποστούν μεταβολές βάσει πάντοτε των ειδικών αναγκών του καταναλωτή.

21. Πέραν όμως από τις εκτιμήσεις αυτές, που κατά την άποψή μου είναι καθεαυτές καθοριστικές, όλοι οι ενδιαφερόμενοι υπογράμμισαν ότι, έστω και αν το γράμμα της διατάξεως και οι προπαρασκευαστικές εργασίες αφήνουν ενδεχομένως ακόμη ορισμένες αμφιβολίες, οι αμφιβολίες αυτές εξαλείφονται οριστικά αν ληφθεί υπόψη ότι η ερμηνεία της υπό εξέταση οδηγίας πρέπει να εμπνέεται από κριτήριο κάθε άλλο παρά περιοριστικό, ενόψει του στόχου να εξασφαλιστεί η ευρύτερη δυνατή προστασία του καταναλωτή. Είμαι της γνώμης ότι οι προμνησθείσες αποφάσεις AFS Intercultural Programs Finland και Rechberger κ.λπ. του Δικαστηρίου βαίνουν προφανώς προς την κατεύθυνση αυτή, ας μου επιτραπεί δε να υπομνήσω συναφώς ότι προς την ίδια κατεύθυνση βαίνουν επίσης οι πρόσφατες προτάσεις μου επί της υποθέσεως Leitner [12] στις οποίες εξέθεσα ότι αυτό το ερμηνευτικό κριτήριο απορρέει όχι μόνον από τη συστηματική ανάλυση του κειμένου και από τους στόχους της οδηγίας, αλλά επίσης από το γεγονός ότι η οδηγία θεσπίστηκε βάσει του άρθρου 100 Α (νυν, κατόπιν τροποποιήσεως, άρθρου 95 ΕΚ), του οποίου η παράγραφος 3 απαιτεί, τα μέτρα εναρμονίσεως σχετικά με τους καταναλωτές να λαμβάνουν ως βάση ένα υψηλό επίπεδο προστασίας [13]. Η αντίθετη προς την εν προκειμένω προτεινόμενη ερμηνεία του άρθρου 3, σημείο 1, της οδηγίας θα μπορούσε ακριβώς να οδηγήσει στην πτώση του επιπέδου προστασίας του καταναλωτή όσον αφορά τα ταξίδια που διοργανώνονται βάσει των επιθυμιών του.

22. Όπως ανέφερα ήδη, συμμερίζομαι απόλυτα τις παρατηρήσεις των ενδιαφερομένων που παρενέβησαν κατά τη διαδικασία. Κατά

11 — Η υπογράμμιση είναι του γράφοντος.

12 — Προτάσεις της 20ής Σεπτεμβρίου 2001, C-168/00, Leitner (απόφαση της 12ης Μαρτίου 2002, Συλλογή 2002, σ. I-2631, σ. I-2633).

13 — Παράγραφος 26, σημείο 26, όπου παραπέμπω επίσης στις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Saggio επί της υποθέσεως Rechberger, κ.λπ., παράγραφος 17.

συνέπεια, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει καταφατική απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα.

Β — *Επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος*

23. Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ερωτά αν ο όρος «προκαθορισμένος συνδυασμός» που περιλαμβάνεται στο άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας μπορεί να ερμηνευθεί ως αναφερόμενος στο χρονικό σημείο συνάψεως της συμβάσεως μεταξύ του πρακτορείου ταξιδίων και του πελάτη.

24. Βάσει της απαντήσεως που προτείνεται να δοθεί στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, ήτοι ότι ο όρος «οργανωμένο ταξίδι» περιλαμβάνει τα ταξίδια που διοργανώνονται βάσει των επιθυμιών των πελατών, όλοι οι ενδιαφερόμενοι συμφωνούν να δοθεί καταφατική απάντηση στο δεύτερο ερώτημα, υπό την επιφύλαξη, όπως επισημαίνει η Ισπανική Κυβέρνηση, των υπηρεσιών που συμφωνούνται στον τόπο της παροχής ή του τουριστικού προορισμού.

25. Συμμερίζομαι και επί του σημείου αυτού τις παρατηρήσεις των ενδιαφερομένων. Συγκεκριμένα, λαμβανομένου υπόψη ότι μεταξύ των τουριστικών υπηρεσιών που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας περιλαμβάνονται και εκείνες οι οποίες καθορίζονται κατόπιν «συνεννοημένης» διοργανώσεως μεταξύ του πρακτορείου ταξιδίων και του πελάτη και ότι η «συνεννόηση» αυτή μπορεί να παραταθεί μέχρι το χρονικό σημείο κατά το οποίο οι ενδιαφερόμενοι καταλήγουν σε συμφωνία και συνεπώς μέχρι τη σύναψη της συμβάσεως, στον όρο «προκαθορισμένος συνδυασμός» δεν μπορεί παρά να αποδοθεί η έννοια η οποία διατυπώνεται στο υπό εξέταση ερώτημα. Εξάλλου, μια τουριστική υπηρεσία δεν παύει να αποτελεί «οργανωμένο ταξίδι» κατά την έννοια της οδηγίας εκ μόνου του λόγου ότι ο καταναλωτής γνωστοποιεί στον διοργανωτή τις ιδιαίτερες επιθυμίες του «τη στιγμή της κράτησης» (βλ. στοιχείο ι' του παραρτήματος της οδηγίας).

26. Η Γαλλική Κυβέρνηση και η Επιτροπή υπέμνησαν επιπλέον ότι, στην προμνησθείσα έκθεση του 1999, η Επιτροπή είχε προτείνει την εξάλειψη του όρου «προκαθορισμένος», θεωρώντας τον διφορούμενο και πηγή αβεβαιότητας. Πράγματι, αν γίνει δεκτό, όπως προτείνω, ότι η οδηγία καλύπτει επίσης τα ταξίδια που διοργανώνονται βάσει των επιθυμιών του πελάτη, ήτοι εκείνα των οποίων οι λεπτομέρειες μπορούν να καθορισθούν λίγο πριν ή κατά τη σύναψη της συμβάσεως ταξιδίου, ο όρος αυτός φαίνεται περιττός.

27. Συμπερασματικά, είμαι της γνώμης ότι πρέπει να δοθεί καταφατική απάντηση και στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα.

IV – Προτάσεις

28. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω εκτιμήσεων, προτείνω στο Δικαστήριο να αποφανθεί ως εξής:

«1) Τα ταξίδια που διοργανώνονται από πρακτορεία ταξιδίων, κατόπιν αιτήματος και πρωτοβουλίας του καταναλωτή ή περιορισμένης ομάδας καταναλωτών και σύμφωνα με τις επιθυμίες τους, τα οποία περιλαμβάνουν τη μεταφορά και τη διαμονή σε τουριστική μονάδα σε τιμή καλύπτουσα "όλα τα έξοδα", έχουν δε διάρκεια που υπερβαίνει τις 24 ώρες ή περιλαμβάνει μία διανυκτέρευση, εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 2, σημείο 1, της οδηγίας 90/314/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 1990, για τα οργανωμένα ταξίδια και τις οργανωμένες διακοπές και περιηγήσεις.

2) Ο όρος "προκαθορισμένος συνδυασμός" που περιλαμβάνεται στο άρθρο 2, σημείο 1, της οδηγίας 90/314/ΕΟΚ μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι αναφέρεται στο χρονικό σημείο συνάψεως της συμβάσεως μεταξύ του πρακτορείου ταξιδίων και του πελάτη».